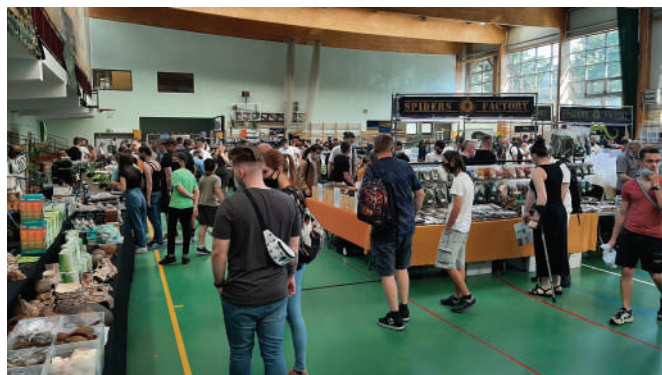

Dobrostan zwierząt na giełdach terrarystycznych – kontrowersje i aktualności

Damian Zieliński, Piotr Nawłatyna

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie,
Katedra Etologii Zwierząt i Łowiectwa

Targi terrarystyczne (fot. 1), stanowią obok internetowego handlu najpopularniejszy sposób obrotu zwierzętami egzotycznymi w Polsce i wielu innych krajach [3, 11]. Obserwowany w ostatnich latach wzrost popularności terrarystyki, a przez to również ilości zwierząt na tego typu wydarzeniach, wiąże się z obawami dotyczącymi poziomu ich dobrostanu [35]. Mimo krótkiego czasu trwania targów ważne jest, by wystawiane zwierzęta ekspozowane były w warunkach, które nie wpływają na nie negatywnie i spełniają ich podstawowe potrzeby [36]. Dotyczy to przede wszystkim wielkości i sposobu urządzenia pojemników, w których się znajdują.

Fot 1. Targi zwierząt egzotycznych, na których poza ekspozycją zwierząt, można również zaopatrzyć się we wszystkie elementy potrzebne do prawidłowego utrzymywania zwierząt w terrarium (fot. D. Zieliński)

Wytyczne dotyczące targów zwierząt egzotycznych w dużej mierze opierają się na regulaminach tworzonych przez organizatorów targów oraz prawie krajowym i europejskim. Wystawiane zwierzęta muszą być zdrowe, w dobrej kondycji, a pojemniki, w których są ekspozowane, powinny zapewnić im odpowiednie warunki. Dobrostan zwierząt na targach to również skutek postępowania wystawców przed po i w trakcie wydarzenia oraz zachowanie osób je odwiedzających.

Dobrostan zwierząt egzotycznych w świetle przepisów prawa

Podstawowym aktem prawnym dotyczącym dobrostanu zwierząt utrzymywanych w Polsce jest Ustawa z dnia 21

sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt. Znajdują się w niej informacje o właściwym sposobie traktowania zwierząt, wybrane zagadnienia związane z ich utrzymywaniem, zapewnieniem właściwej opieki i ochrony. Ustawa obejmuje zwierzęta bezdomne, domowe, gospodarskie, wolno żyjące, a także laboratoryjne [34]. Warto dodać, iż zgodnie z literą prawa, do zwierząt zaliczane są w zasadzie jedynie kręgowce [9, 32]. Zawarte w Ustawie regulacje, które można odnieść do gatunków egzotycznych, obejmują jednak tylko ogólne zasady postępowania z różnymi gatunkami zwierząt. Bardziej szczegółowe informacje o hodowli i utrzymywaniu poszczególnych taksonów, poświęcone między innymi zwierzętom terraryjnym utrzymywanym w Polsce, znajdują się w Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 20 grudnia 2004 r. w sprawie warunków hodowli i utrzymywania poszczególnych grup gatunków zwierząt w ogrodzie zoologicznym. Dotyczy ono między innymi minimalnych warunków przestrzennych terrariów, ich wyposażenia, biotopu, temperatury, warunków socjalnych oraz wymaganego osprzętu u poszczególnych gatunków, rodzajów lub grup gatunków [30]. W Ustawie znalazła się również krótka wzmianka o odpowiednich warunkach dla bezkręgowców. Akt ten obejmuje jednak tylko ogrody zoologiczne, przez co zawarte w nim informacje mogą stanowić dla prywatnych hodowców jedynie przykład dobrych praktyk. W związku z tym, z perspektywy prawa krajowego, metody zapewnienia właściwych warunków zwierzętom egzotycznym pozostają całkowicie w gestii opiekuna. Terraryści korzystają w tym celu głównie z opisów znajdujących się na stronach internetowych oraz wiedzy przekazywanej przez innych hodowców. Jednak znalezienie dobrych, sprawdzonych poradników opisujących utrzymywanie i hodowlę zwierząt terraryjnych bywa trudne, a w przypadku wielu rzadkich gatunków wręcz niemożliwe [12, 41, 42]. Niestety w wielu internetowych poradnikach znaleźć można informacje błędne lub wprowadzające w błąd, ponieważ nie są one w żaden sposób weryfikowane przez specjalistów przed publikacją [8, 41]. Powoduje to, że wiele gatunków powszechnie uznawanych za dobrze poznane i proste w hodowli jest utrzymywanych w warunkach niskiego dobrostanu [12, 24, 26].

Szukając informacji na temat właściwych warunków utrzymywania zwierząt egzotycznych, terraryści sięgają również po publikacje naukowe, jednak tylko w niewielkim stopniu. Dostępne zatem źródła wiedzy o zwierzętach egzotycznych wpływają zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na dobrostan utrzymywanych zwierząt [38, 39, 40]. Samo zaspokojenie specyficznych potrzeb niektórych gatunków, nawet mając wiedzę na ten temat, może być problematyczne [8].

Aspekty prawne handlu zwierzętami egzotycznymi na targach terrarystycznych

Krajowe regulacje dotyczące handlu zwierzętami egzotycznymi nie obejmują wszystkich sprzedawanych i kupowanych zwierząt, opierają się one przede wszystkim na zakazach dotyczących wybranych grup.

Sprzedaż zwierząt kręgowych na targach terrarystycznych odbywających się w Polsce to temat kontro-

wersyjny. Zgodnie z artykułami 10a i 10b Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt [34], wprowadzenie do obrotu oraz nabywanie zwierząt domowych na targowiskach, targach i giełdach jest zabronione, a złamanie zakazu sprzedaży grozi karą aresztu lub grzywny. Jednak zgodnie z art. 4 ust. 17 Ustawy, za zwierzęta domowe uznaje się „zwierzęta tradycyjnie przebywające wraz z człowiekiem w jego domu lub innym odpowiednim pomieszczeniu, utrzymywane przez człowieka w charakterze jego towarzysza”. Ustawa nie wymienia zwierząt uznanych za zwierzęta domowe. Więc czy można zwierzęta terraryjne uznać za zwierzęta tradycyjnie przebywające wraz z człowiekiem? Nie ulega wątpliwości, że taki zapis pozostawia możliwość do wielorakiej interpretacji. Zwierzęta egzotyczne, jako zwierzęta nieudomowione, nie do końca mieszczą się w tej definicji, dlatego uznanie ich za domowe to kwestia dyskusyjna, zależna od wykładni prawa. W związku z tym organizatorzy targów często umieszczają w regulaminach zakaz sprzedaży zwierząt domowych, a nawet wszelkich kręgowców na terenie odbywającego się wydarzenia. Wybrane regulaminy zawierają nawet bardziej szczegółowe informacje o zakazie sprzedaży psów i kotów, a także innych ssaków, które mogą wpisywać się w definicję zwierząt domowych (lub których wprowadzanie do obrotu na targach, w związku z podobnymi regulacjami, może być zabronione także w innych krajach), takich jak gryzonie, króliki, a także łasicowate, lisy, skunksy oraz ptaki. W ciągu ostatnich lat obserwuje się działalność zorganizowanych grup lub osób będących przeciwnikami utrzymywania zwierząt egzotycznych w charakterze zwierząt domowych. Osoby takie próbowały albo zakłócać wejście na teren targów poprzez manifestacje, albo dokonywać „zatrzymań obywatelskich” na terenie targów. Zdarzało się, że świadek zakupu węża odbierał go kupującemu ze względu na ww. różnice w interpretacji obowiązujących przepisów [17].

Wszyscy sprzedawcy oferujący gatunki objęte Konwencją Waszyngtońską muszą posiadać dokumenty potwierdzające legalne pochodzenie wystawianych okazów. W razie potrzeby sprzedający jest zobowiązany do przedstawienia ich do wglądu organizatorowi, powiatowemu lekarzowi weterynarii lub przedstawicielowi Powiatowego Inspektoratu Weterynarii, a wystawianie zwierząt bez wymaganych dokumentów jest zabronione [13, 18, 20, 21, 33]. Sprzedawcy posiadający w swojej ofercie zwierzęta z załącznika A Rozporządzenia Rady (WE) Numer 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi, muszą posiadać na nie dokument zwalniający z zakazu wystawiania i oferowania do sprzedaży, a zwierzęta te muszą być zaczipowane [17, 18, 20, 29].

Prezentowanie i sprzedaż w Polsce zwierząt niebezpiecznych, czyli należących do gatunków ujętych w obu załącznikach Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 3 sierpnia 2011 r. w sprawie gatunków zwierząt niebezpiecznych dla życia i zdrowia ludzi [28] jest zabronione. Zakaz obejmuje również wystawianie gatunków transgenicznych oraz inwazyjnych gatunków obcych, stanowiących zagrożenie dla Polski oraz całej Unii Europej-

skiej [15, 18, 33]. Informacje o tych zakazach można znaleźć również w regulaminach większości targów odbywających się w Polsce. Podobne zakazy możemy znaleźć również w regulaminach innych europejskich targów, gdzie lokalne przepisy są zbliżone do polskich. Sprzedaż gatunków jadowitych, o silnym jądzie, w niektórych europejskich krajach jest dozwolona, jednak podlega szczegółowym regulacjom [20].

Warto dodać, iż obowiązek posiadania licencji na transport zwierząt na targi, wystawy lub inne podobne wydarzenia, zgodnie z art. 6 ust. 5 Rozporządzenia Rady (WE) nr 1/2005 z dnia 22 grudnia 2004 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniające dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE, oraz Rozporządzenie (WE) nr 1255/97, spoczywa na osobach prowadzących lub obsługujących pojazdy przewożące „domowe nieparzystokopytne lub gatunki domowego bydła, owiec, kóz lub świń lub drób” [27]. Rozporządzenie to nie obejmuje więc zwierząt egzotycznych, dlatego osoba transportująca zwierzęta na targi terrarystyczne nie musi posiadać wyżej wymienionej licencji.

Dobrostan zwierząt wystawianych na targach terrarystycznych

Targi terrarystyczne to wydarzenia otwarte dla zwiedzających zazwyczaj przez 6-7 godzin, do których należy doliczyć również czas transportu na miejsce, rozstawiania stoiska, a po zamknięciu targów również czas złożenia stoiska oraz powrót [13, 14, 18]. W związku z tym warunki, w jakich znajdują się prezentowane zwierzęta, zależą przede wszystkim od wystawców i należy traktować je jako krótkoterminowe [36]. Przy ocenie poziomu dobrostanu zwierząt egzotycznych eksponowanych na targach, brane są pod uwagę aspekty bardzo zbliżone do tych, które mają największy wpływ na dobrostan zwierząt utrzymywany w stałych warunkach, jednak poza pewnymi wyjątkami i mając na uwadze ich tymczasowy charakter. Dotyczy to głównie niedużych rozmiarów pojemników i terrariów, w jakich przebywają zwierzęta, małej ilości stosowanego w nich podłoża oraz braku lub obecności uproszczonych wzbogaceń środowiskowych (fot. 2).

Fot. 2. Eublefary lamparcie (*Eublepharis macularius*) wystawiane na targach terrarystycznych (fot. D. Zieliński)

Ponadto ciepłolubne gatunki nierzadko utrzymywane są na targach w zbyt niskiej dla nich temperaturze. Parametry te przypominają warunki zapewniane zwierzętom podczas transportu, przez co otrzymane dotychczas wyniki badań na temat dobrostanu kręgowców wystawianych na targach zwierząt egzotycznych wskazują na jego niski poziom [6, 25, 36, 37]. Piecze nad odpowiednimi warunkami prezentowania zwierząt na targach sprawują także organizatorzy giełd, którzy posługują się w tym celu regulaminami. Zawierają one podstawowe informacje na temat stanu oferowanych zwierząt, a także warunków, w jakich powinny być ekspozowane. Podstawowe wymagania stawiane w regulaminach są zbliżone do siebie, jednak warto zauważyć, że występują pomiędzy nimi drobne różnice. Stan i dobrostan wystawianych zwierząt kontrolowany jest również przez lekarzy weterynarii, którzy muszą być obecni na wydarzeniach, gdzie znajdują się zwierzęta [15, 18, 33].

Oglądanie zwierząt, przez osoby odwiedzające targi, może powodować u nich stres, a przez to negatywnie wpływać na dobrostan [4, 37]. W celu zminimalizowania stresu u wystawianych zwierząt organizatorzy niemal wszystkich targów wymagają, by były one wystawiane w nieprzezroczystych pojemnikach, w których tylko jedna ze ścian (najczęściej pokrywa) może być przejrzysta (fot. 3). Ma to na celu ograniczenie widoczności zwierzętom, tak aby nie widziały siebie nawzajem, co dla wielu gatunków może być dodatkowym czynnikiem stresującym.

Fot. 3. Przykładowe prezentowanie węży w trakcie targów zwierząt egzotycznych (fot. D. Zieliński)

Transport i handel zwierzętami niesie ze sobą ryzyko potencjalnych ucieczek, szczególnie w czasie przepakowywania lub jeśli niezgodnie z regulaminami targów są one wyciągane z pojemników. Zwierzęta egzotyczne, to gatunki obce dla danego obszaru geograficznego, dlatego ucieczka wiąże się w ich przypadku również z możliwością przypadkowego wprowadzenia obcego, a nawet inwazyjnego gatunku obcego do środowiska [7, 22, 23].

Wewnętrzne przepisy organizatorów targów terrarystycznych

Regulamin targów terrarystycznych stanowią rozszerzenie krajowych i unijnych regulacji prawnych, dotyczą-

cych handlu i dobrostanu zwierząt egzotycznych. Warto zaznaczyć, że stawiane wymagania zależą od organizatora wydarzenia i mogą różnić się od siebie, ale regulaminy polskich targów nie różnią się znacząco od tych obowiązujących w innych europejskich krajach. W ostatnich latach organizatorzy tego typu wydarzeń zaczęli poświęcać więcej uwagi warunkom, w jakich znajdują się ekspozowane zwierzęta, a także wymogom, które muszą spełniać same zwierzęta. Na początku 2024 roku Stowarzyszenie Terrarystów Polskich, organizacja zrzeszająca środowisko terrarystyczne w naszym kraju, podpisało z sześcioma organizatorami najpopularniejszych i największych targów w Polsce porozumienie, na mocy którego zgodzili się oni stosować do dobrych praktyk Stowarzyszenia. „Dobre praktyki ekspozycji gadów i płazów na krótkotrwałych wydarzeniach terrarystycznych rekomendowane przez Stowarzyszenie Terrarystów Polskich” to zbiór wytycznych dotyczących ekspozowania zwierząt egzotycznych [17].

Na targach obowiązuje rejestracja wystawców, by uchronić zwierzęta przed dostępem do nich osób nieupoważnionych. Osoby obsługujące stoiska powinny mieć ukończone 18 lat [13, 14, 21]. Na niektórych targach obowiązuje całkowity zakaz sprzedaży zwierząt osobom poniżej 12 roku życia oraz sprzedaż tylko w obecności opiekuna osobom poniżej 16 roku życia [15, 18, 20]. Wszelkie ekspozowane kręgowce mogą być wystawiane w nieprzezroczystych pojemnikach z przezroczystą pokrywą. Ma to chronić zwierzęta wystawiane obok siebie przed wizualną interakcją z innymi zwierzętami mogącą powodować stres, tworząc tym samym dla nich małą, bezpieczną przestrzeń [13, 14, 18, 20, 21]. W wielu regulaminach można znaleźć informację o tym, że wielkość pojemników powinna być dostosowana do znajdujących się w nich zwierząt, a regulaminy giełd odbywających się w innych, europejskich krajach – Fauna Trhy, Terraristika Hamm i Terraria Houten zawierają również bardziej szczegółowe, minimalne wymiary pojemników: 150% długości ciała w przypadku jaszczurek i płazów, 33% w przypadku węży oraz 200% długości karapaksu w przypadku żółwi [15, 18, 20]. Podobne, choć nieco inne minimalne wymiary pojemników znajdziemy w Dobrych praktykach Stowarzyszenia Terrarystów Polskich: 100% długości ciała wraz z ogonem dla jaszczurek (wyjątek stanowią gatunki, których ogon stanowi 70% długości ciała gada, których pojemniki mogą stanowić połowę długości zwierzęcia), 1/3 długości ciała dla węży, 200% na 100% długości karapaksu dla żółwi, tak by mogły swobodnie się obracać. Wysokość pojemnika powinna umożliwiać jaszczurkom oraz żółwiom stanie na wyprostowanych kończynach z uniesioną głową, bez dotykania nią lub karapaksem do pokrywy [17]. Z kolei minimalna wysokość pojemników w regulaminie Fauna Trhy wynosi dwukrotność, a w przypadku gatunków nadrzewnych nawet trzykrotność wysokości zwierzęcia [15]. Przynajmniej 50% powierzchni pojemnika musi stanowić wolna przestrzeń. Jaszczurki oraz płazy muszą mieć możliwość swobodnego wyprostowania się. Niemal wszystkie kręgowce, poza pewnymi wyjątkami, powinny być wystawiane pojedynczo, a pojemniki,

w których się znajdują, nie mogą być ustawiane piętrowo, ani na ziemi (piętrowo zwierzęta mogą być wystawiane jedynie w terrariach). Wystawcy oferujący wilgociolubne gatunki muszą zapewnić im odpowiednią, wysoką wilgotność, z kolei gatunki typowo wodne muszą być prezentowane w akwariach [17, 18, 20]. Pojemniki powinny mieć otwory wentylacyjne, a Stowarzyszenie Terrarystów Polskich zaleca stosowanie wentylacji grawitacyjnej (otwory po przeciwnych stronach pojemnika, na różnych wysokościach) [17]. Pojemniki powinny być zabezpieczone przed ucieczką przebywających w nich zwierząt [15, 20]. Temperatura w miejscach odbywania się targów musi być odpowiednia dla większości egzotycznych gatunków, lecz jak zauważono, w dużej mierze zależy to od pory roku. Jesienią, zimą oraz wczesną wiosną temperatura może być za niska, nawet biorąc pod uwagę krótką nań ekspozycję. Jeśli to konieczne, wystawcy są zobowiązani do zapewnienia odpowiedniej temperatury, przy pomocy urządzeń grzewczych [13, 15, 17, 20]. Zimnolubnym, wodnym wyjątkiem jest aksolotl meksykański (*Ambystoma mexicanum*), któremu należy zapewnić wodę o temperaturze nie wyższej niż 18°C [17]. Zgodnie z zaleceniami Stowarzyszenia Terrarystów Polskich w pojemnikach z kameleonami oraz nadrzewnymi gatunkami węży powinny znajdować się gałęzie lub liany służące do wspinaczki, a wysokość samego pojemnika powinna stanowić dwukrotność jego długości. Żółwie wodne nie powinny być z kolei ekspozowane w zbiornikach wypełnionych wodą [17]. Organizatorzy niektórych targów wymagają również, by w pojemnikach z wystawianymi zwierzętami znajdowało się chłonne podłoże, dostosowane do danego gatunku [13, 17]. Stowarzyszenie Terrarystów Polskich poleca nie używać ręczników papierowych jako podłoża, w pojemnikach z żółwiami [17]. Na pojemnikach z kolei musi znajdować się informacja o gatunku zwierzęcia, które się w nim znajduje [18], a także odmianie i płci, jeśli to możliwe. Pomaga to nowym właścicielom zapewnić odpowiednie warunki zakupionym zwierzętom [14]. Jeśli w pojemniku znajduje się osobnik należący do gatunku warunkowo jadowitego (o użębieniu typu *Opisthoglypha*, na przykład popularny w Polsce wąż heterodon zachodni [42]), Stowarzyszenie Terrarystów Polskich poleca umieszczać na nim informację o tym [17]. Organizatorzy Terraria Houten wymagają również oznaczenia zwierząt agresywnych [18]. Niektórzy organizatorzy wymagają od sprzedających przekazywania kupującemu informacji dotyczących utrzymywania sprzedawanych zwierząt, w tym między innymi pochodzenia zwierzęcia, statusu ochrony, informacje o żywieniu, wymiarach terrariów, rozmiarach osiągniętych przez dany gatunek, długości życia, biotopie, wilgotności, temperaturze, zapotrzebowaniu na wodę oraz światło UV [15, 18, 20].

Wszystkie oferowane zwierzęta muszą być zdrowe i w dobrej kondycji. Nie powinno się ekspozować zwierząt wychudzonych, odwodnionych, chorych, posiadających jakiegokolwiek rany, obrzęki, deformacje ciała, złamania czy patologiczne pozostałości wylinki [15, 17]. Osobniki należące do wybranych, popularnych gatunków mogą być wystawiane pod warunkiem osiągnięcia

odpowiedniej wagi oraz wieku. Młode żółwie powinny być wystawiane, dopiero gdy mają w pełni zamknięty plastron, po wchłonięciu woreczka żółtkowego. Każde zwierzę musi być rozkarmione i samodzielnie przyjmować pokarm [13, 14, 15, 17, 21]. Zgodnie z zaleceniami Stowarzyszenia Terrarystów Polskich, nie powinno się wystawiać kijanek oraz larw płazów ogoniastych [17]. Wszystkie targi odbywające się w Polsce, na których wystawiane są zwierzęta, są nadzorowane i kontrolowane przez powiatowego lekarza weterynarii [33]. Na innych europejskich targach zwierzęta są również kontrolowane przez lekarza weterynarii w trakcie wydarzenia lub wystawca ma obowiązek dostarczenia organizatorom zaświadczenia o ich stanie zdrowia [15, 17]. Nie powinno się wystawiać zwierząt ciężarnych i w trakcie wylinki, ponieważ są one wtedy bardziej narażone na stres [15, 17, 18].

Na niektórych targach zakazany jest handel kilkoma wybranymi odmianami węży oraz jaszczurek, w związku z pojawiającymi się u nich wadami genetycznymi, utrudniającymi lub uniemożliwiającymi normalne funkcjonowanie. Rozmnażanie i dalsze rozpowszechnianie tych odmian jest uznawane za niehumanitarne, ponieważ w znaczący, negatywny sposób wpływa na życie zwierząt, powodując u nich cierpienie. Lista zakazanych odmian różni się w zależności od organizatora wydarzenia. Przykład takiej odmiany stanowi odmiana Spider, występująca u pytona królewskiego (*Python regius*). U węży tych występują problemy neurologiczne, określane jako „wooble syndrome” [19, 20]. Zgodnie z zaleceniami Stowarzyszenia Terrarystów Polskich, zabronione powinno być również ekspozowanie eublefarów lamparcich (*Eublepharis macularius*) odmiany Lemon Frost, ze względu na podatność na występowanie u nich nowotworów skóry [17]. Oprócz tej odmiany, na Terraristika Hamm zakazane zostały również eublefary lamparcie odmiany Enigma (ze względu na „enigma syndrome”, spowodowany problemami neurologicznymi), a także agamy brodate (*Pogona vitticeps*) odmiany Silkback (z powodu braku mechanicznej ochrony przez skórę oraz podatności na odwodnienie) oraz albinotyczne osobniki dziennych gatunków jaszczurek i żółwi (potrzebują one światła UV do prawidłowego rozwoju, a występuje u nich zwiększona wrażliwość na światło z powodu braku melaniny, w efekcie stosowanie UVB w zbiorniku może powodować poparzenia) [2, 20]. Zakazy te mają służyć zmniejszeniu handlu i zainteresowania odmianami, u których występują tego typu problemy.

Na niektórych wydarzeniach obowiązują również regulaminy przeznaczone dla odwiedzających. Odnoszą się one głównie do zachowania na targach. Zabronione jest otwieranie pojemników, terrariów, wyciąganie z nich zwierząt i branie ich na ręce [13, 14, 15, 21]. Wyjątek stanowią dobre praktyki STP, zgodnie z którymi jeśli ocena stanu zwierzęcia przez kupującego wymaga wycięcia go z pojemnika, to powinny zostać do tego użyte jednorazowe rękawiczki lub płyn do dezynfekcji rąk [17]. Zakaz obejmuje również wnoszenie na teren targów żywych zwierząt przez odwiedzających [13, 14, 21], choć niektórzy organizatorzy dopuszczają wprowadzanie psów

na smyczy [18]. Regulacje te mają na celu zapobieganie stresowaniu się zwierząt, rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych, a także uszkodzeniom ciała, spowodowanym na skutek obsługi przez niedoświadczone osoby.

Jednakże niezależnie od czasu, jaki zwierzęta spędzają na targach, transport również wpływa na poziom ich dobrostanu. Jak zaobserwowano, nawet w długich przerwach między kolejnymi targami niektórzy wystawcy nie przekładają zwierząt do terrariów. Dotyczy to również wydarzeń odbywających się w różnych miejscach w Europie. W związku z tym spędzają one bardzo dużo czasu w „tymczasowych” pojemnikach. Regulaminy niektórych targów, takich jak Fauna Trhy, Terraristika Hamm oraz Terraria Houten zawierają w sobie warunki transportu, ale jest to trudne do kontrolowania i weryfikacji [15, 18, 20]. Zwierzęta powinny mieć zapewnioną odpowiednią dla danego gatunku ilość miejsca i temperaturę, a także dobrą wentylację. By nie narażać ich na stres, należy przewozić je pojedynczo, w ciemności. Jaszczurki do transportu mogą być spakowane w pojemniki wykonane z plastiku, styropianu lub innych materiałów, a węże również w worki, natomiast nie powinno się przewozić ich w tekturowych opakowaniach. Worki nie mogą leżeć na sobie i powinny znajdować się w jakimś większym pojemniku. Kameleonom również w trakcie transportu powinno się zapewnić coś do wspinaczki. Należy szczególnie uważać na gatunki jaszczurek odrzucające ogon w wyniku stresu i nie krępować go. Żółwie lądowe powinny być transportowane w pojemnikach wyłożonych chłonnym podłożem, natomiast wodne i wodno-lądowe w wilgotnych workach w plastikowych pojemnikach lub w suchych workach, ułożonych na wilgotnym podłożu w plastikowych pojemnikach. Płazy powinny być przewożone w plastikowych pojemnikach wyłożonych wilgotnym podłożem, a typowo wodne gatunki w woreczkach foliowych wypełnionych do 1/3 wodą [18, 20].

Warto wyraźnie podkreślić, że na wydarzeniach, na których wykonywane są audyty Stowarzyszenia Terrarystów Polskich, bardzo rzadko zdarzają się przypadki nieprawidłowego prezentowania zwierząt. Problem, o którym mowa w tym artykule dotyczy przede wszystkim wydarzeń, które nie podpisały współpracy ze Stowarzyszeniem, a ich regulaminy nie są tak restrykcyjne. Stanowią one około 30% wszystkich imprez tego typu w Polsce. Po każdym wydarzeniu grupy tematyczne są zalewane relacjami, z których wynika, że warunki podczas prezentacji są nieodpowiednie i zagrażają zwierzętom (zwierzęta utrzymywane są w trakcie targów w grupach w małych pojemnikach, są wyjmowane z pojemników ku uciesze zwiedzających, zwierzęta często wystawiane są w zbyt młodym wieku albo chore, czy niemal ledwo żywe).

Wszystkie opisane powyżej czynniki wpływają zarówno na dobrostan, jak i skład gatunkowy zwierząt wystawianych na targach zwierząt egzotycznych odbywających się w Polsce, jednak zagadnienie to nie zostało do tej pory dokładnie zbadane. Podobne analizy były wykonywane w innych krajach, lecz ich niezbyt liczne wyniki mogą stanowić jedynie podpowiedź, jak aktualnie wygląda sytuacja w Polsce [1, 5, 6, 25, 44].

Działanie na rzecz poprawy dobrostanu zwierząt terraryjnych – Stowarzyszenie Terrarystów Polskich

Stowarzyszenie Terrarystów Polskich (STP) to organizacja powołana w 2023 roku, mająca na celu połączenie pasjonatów terrarystyki i herpetologii z całego kraju i wymianę doświadczeń w dążeniu do rozwoju tej dziedziny hodowli zwierząt [17]. Istotną misją, jaką STP sobie stawia, jest wpływ na procedowanie przepisów w Polsce i Unii Europejskiej, dotyczących tworzenia tzw. białej listy, wpisywania nowych gatunków gadów i płazów na listy gatunków inwazyjnych obcych (IGO). Przyświeca im również idea szerzenia merytorycznej wiedzy i podnoszenia dobrostanu zwierząt egzotycznych – zarówno w warunkach domowych terrariów, jak i zwierząt wystawianych na targach i wystawach. W skład zarządu STP wchodzi zarówno hodowcy, weterynarze specjalizujący się w leczeniu zwierząt nieudomowionych, jak również herpetolodzy. Dodatkowo powołana została grupa ekspercka, osoby z afiliacjami naukowymi zajmujący się szeroko pojętą hodowlą zwierząt oraz hodowcy o ogromnym doświadczeniu, specjalizujący się w konkretnych gatunkach zwierząt.

Pomimo swojej krótkiej działalności organizacja ta wywarła już ogromny nacisk na poprawę jakości ekspozycji na targach zwierząt egzotycznych z uwzględnieniem dobrostanu zwierząt. Opracowali „kodeks dobrych praktyk”, który został podpisany przez większość organizatorów największych tego typu wydarzeń w Polsce (niestety, nie został on podpisany przez wszystkich organizatorów). W kodeksie tym znajdują się zalecenia i zasady ogólne ekspozycji zwierząt, odnoszący się do wszystkich gatunków, które podlegają szczegółowej kontroli przed otwarciem wydarzenia dla zwiedzających. Wśród zapisów tego kodeksu dobrych praktyk warto wymienić przepisy dotyczące stricte dobrostanu zwierząt. Zwracana jest uwaga na odpowiedni dobór wielkości pojemnika do gabarytów zwierzęcia, użycie odpowiedniego podłoża, zapewnienie wentylacji w pojemniku, uniemożliwienie widzenia się zwierząt nawzajem. Dodatkowo wymagane jest odpowiednie opisanie na pojemniku informacji na temat zwierzęcia, tj. nazwy gatunkowej po łacinie oraz płci. Zwraca się również uwagę na pojedyncze przetrzymywanie zwierząt w pojemnikach. Szczegółowe wymogi dotyczące wielkości pojemników zostały określone dla poszczególnych taksonów i znajdują się w omawianym dokumencie. Co najważniejsze, organizatorzy eventów, którzy podjęli się współpracy z STP, uwzględnili w swoich regulaminach dla wystawców, wymogi kodeksu dobrych praktyk STP. Przed rozpoczęciem targów, przedstawiciele Stowarzyszenia Terrarystów Polskich dokonują audytu zgodności wystawionych na stołach zwierząt z wymogami. Wszelkie nieprawidłowości są omawiane z wystawcą, który ma obowiązek w trybie natychmiastowym dostosować się do wymogów lub zostanie wyproszony z wydarzenia. Wyniki audytu wszystkich stoisk na wydarzeniu są później publikowane na stronie organizacji i w mediach społecznościowych.

Dyskusja

Otrzymane przez Zielińskiego i in. [42] wyniki pokazują, że stworzone zwierzętom na czas trwania targów warunki są trudne do jednoznacznej oceny, ze względu na znaczne różnice w zależności od omawianego parametru i taksonu. Patrząc ogółem w badaniu tym testerzy, z użyciem pięciopunktowej skali (gdzie 1 to ocena najniższa, a 5 – najwyższa), ocenili rozmiar pojemników, w których zwierzęta były wystawione na 2,60 punktu ($\pm 0,009$), rodzaj i ilość użytego podłoża na 2,49 ($\pm 0,007$), a niepożądane zachowanie na 2,77 ($\pm 0,008$). Ich ogólne wrażenie na temat sposobu prezentacji zwierząt i poziomu dobrostanu wyniosły średnio 2,54 punktu ($\pm 0,007$). Analiza uzyskanych wyników z uwzględnieniem podziału systematycznego zwierząt wykazała istotne różnice pomiędzy gadami i płazami. Rozmiar pojemników dla płazów został oceniony wyżej niż te używane dla gadów. Zasadniczo najgorzej ocenione zostały pojemniki, w których eksponowane były węże. Uzyskały one najniższe oceny ze wszystkich ocenianych zwierząt pod względem wielkości, występowania wizualnie nieprawidłowych postaw i zachowań, obiektywnie najniżej oceniono poziom dobrostanu węży w pudełkach.

Fot. 4. Dwa gatunki kameleonów – z lewej kameleon jemeński (*Chamaeleo calyptratus*) oraz z prawej kameleon Jacksona (*Trioceros jacksonii*), z pokazaniem niewłaściwej ekspozycji (Fot. D. Zieliński)

Co ciekawe, obecność wzbogaceń środowiskowych nie wpłynęła pozytywnie na ogólne wrażenie poziomu dobrostanu u żadnego z analizowanych taksonów. Być może jest to spowodowane bardzo małą ilością wzbogaceń w analizowanych pojemnikach, choć ogólne wrażenia były niezbyt dobrze oceniane nawet u kameleonów (u których wzbogacenia znajdowały się w 77% pojemników). Wzbogacenia miały postać gałęzi i plastikowych kratek służących do wspinaczki we wszystkich pojemnikach, w których się znajdowały, a dodatek do nich stanowiły również sztuczne liście. Popularność wzbogaceń u kameleonów wynika prawdopodobnie z ich nadrzewnego trybu życia i specyficznej, przystosowanej do niego budowy łap [31]. Potwierdza to obserwacja, iż jedyne węże, które miały do dyspozycji wzbogacenia to boa leśne (*Corallus hortulanus*). Były to jednocześnie wszystkie osobniki należące do tego gatunku, obecne na targach. *C. hortulanus* to gatunek typowo nadrzewny, który większość swojego życia spędza nad

ziemią, na którą schodzi sporadycznie [10]. Niewielka ilość wzbogaceń w pewnej mierze wynika zapewne z chęci dobrego wyeksponowania zwierząt. Należy pamiętać, że wzbogacenia środowiskowe należy stosować w sposób prawidłowy, tak aby umożliwić zwierzęciu faktyczne jego wykorzystanie [43]. Na figurze w jednym pojemniku zastosowano wzbogacenie w formie kratki, jednak płaski pojemnik uniemożliwia kameleonowi faktyczne wspinanie się, w efekcie to wzbogacenie jest tutaj bezcelowe. Jak wskazują niektórzy autorzy, może to prowadzić do deprywacji sensorycznej [6, 35]. Warto jednak pamiętać, że warunki, w jakich przebywają zwierzęta na targach, są tylko tymczasowe.

Pojawiające się w debacie publicznej i środowisku prozwierzęcym obawy dotyczące poziomu dobrostanu zwierząt wystawianych na targach terrarystycznych wydają się słuszne. Najbardziej radykalne stanowiska, takie jak głoszone w pracy Warwick i in. [35], wskazują na rozwiązanie problemu poprzez całkowity zakaz organizacji takich wydarzeń. Zakaz jest jednak rozwiązaniem zbyt radykalnym, ponieważ wiele ze znajdujących się w tej pracy zarzutów dotyczy kwestii już opisanych w regulaminach większości dużych targów, lecz niedostatecznie kontrolowanych. Poprawę warunków i poziomu dobrostanu na krajowych targach zaobserwowano po zaledwie kilku miesiącach audytów Stowarzyszenia Terrarystów Polskich, przeprowadzanych od początku 2024 roku. Audyty te mają na celu kontrolę zgodności warunków przebywania zwierząt na targach z dobrymi praktykami Stowarzyszenia [17]. Inne, popularne zarzuty dotyczą również zdrowia publicznego i bezpieczeństwa, przede wszystkim rozpowszechniania patogenów oraz ryzyka związanego z pojawianiem się nowych, egzotycznych zoonoz. Literatura dotycząca tych zagadnień opiera się jednak na teoretycznych rozważaniach, a nie opisach przypadków które miały miejsce [6, 35, 37]. Ponadto znacząca większość zwierząt na targach to osobniki utrzymywane w niewoli od pokoleń, więc ryzyko pojawienia się przez nie nowych patogenów jest znikome. Najlepszym wydaje się więc dążenie do poprawy przepisów dotyczących targów zwierząt egzotycznych oraz ich regulaminów, a także bardziej wnikliwa kontrola warunków i stanu zdrowia eksponowanych zwierząt.

Podsumowanie

Zapewnienie prawidłowych warunków i odpowiedniego poziomu dobrostanu zwierzętom w trakcie trwania targów i wystaw powinno być priorytetem przy organizowaniu tego typu wydarzeń. Nie jest to zadaniem prostym, ze względu na ogromną różnorodność prezentowanych gatunków. Pomimo to, dostosowując się do wymogów stawianych przez Stowarzyszenie Terrarystów Polskich w ich Dobrych Praktykach, oraz odpowiednie egzekwowanie na wystawcach tych wymogów powinno sprawić, że zwierzęta będą miały właściwe warunki w trakcie trwania wydarzenia.

- Literatura:** 1. **Altherr S., Lameter K.**, 2020 – The rush for the rare: Reptiles and amphibians in the European pet trade. *Animals* 10(11): 2085. 2. **Baines F.M., Chattell J., Dale J., Garrick D., Gill I., Goetz M., Skelton T., Swatman M.**, 2016 – How much UVB does my reptile need? The UV-Tool, a guide to the selection of UV lighting for reptiles and amphibians in captivity. *Journal of Zoo and Aquarium Research* 4(1): 42-63. 3. **Balko J. A., Chinnadurai S.K.**, 2017 – Advancements in evidence-based anesthesia of exotic animals. *Veterinary Clinics: Exotic Animal Practice* 20(3): 917-928. 4. **Bergin D., Nijman V.**, 2019 – An assessment of welfare conditions in wildlife markets across Morocco. *Journal of Applied Animal Welfare Science* 22(3): 279-288. 5. **Bläske A., Hofmann N., Schwarzer A., Ebner M.V., Reese S., Bergmann S., Erhard M., Wöhr A.C.**, 2019 – Animal welfare aspects in the trade of (exotic) mammals on German animal fairs and pet markets. *Berliner und Münchener Tierärztliche Wochenschrift* 132(3/4): 103-111. 6. **D’Cruze N., Paterson S., Green J., Megson D., Warwick C., Coulthard E., Norrey J., Auliya M., Carder G.**, 2020 – Dropping the ball? The welfare of ball pythons traded in the EU and North America. *Animals* 10(3): 413. 7. **Goławska O., Demkowska-Kutrzepa M., Borzym E., Różański P., Zajac M., Rzeżutka A., Wasyl D.**, 2017 – Mikroflora i parazytofauna obcych i inwazyjnych gatunków żółwi. *Postępy Mikrobiologii* 56, 2, 163-170. 8. **Grant R.A., Montrose V.T., Wills A.P.**, 2017 – ExNOTic: Should we be keeping exotic pets? *Animals* 7(6): 47. 9. **Grysla M.**, 2023 – Prawnokarna ochrona zwierząt – wybrane zagadnienia. *Uwagi de lege lata i de lege ferenda. Prokuratura i Prawo*, 10/90-118. 10. **Henderson R.W., Pauers M.J., Colston T.J.**, 2013 – On the congruence of morphology, trophic ecology, and phylogeny in Neotropical treeboas (Squamata: Boidae: Corallus). *Biological Journal of the Linnean Society* 109(2): 466-475. 11. **Hess L.**, 2011 – Exotic animals: appropriately owned pets or inappropriately kept problems? *Journal of Avian Medicine and Surgery* 25(1): 50-56. 12. **Howell T.J., Bennett P.C.**, 2017 – Despite their best efforts, pet lizard owners in Victoria, Australia, are not fully compliant with lizard care guidelines and may not meet all lizard welfare needs. *Journal of Veterinary Behavior* 21, 26-37. 13. <https://api.exotic-fest.pl/upload/media/default/0001/01/99918c5938ef1dbc-b1a3540d0446147e7bae5c66.pdf> (dostęp 29.05.2024) 14. <https://egzotyczne-zwierzeta.pl/wp-content/uploads/2022/08/REG-EVENT-PL.pdf> (dostęp 15.06.2024) 15. <https://www.fauna-trhy.cz/vystavovatele.htm> (dostęp 05.06.2024) 16. <https://gloswielpolski.pl/exotic-fest-na-mtp-wywolal-protest-aktywistow-przed-targami-protestowalo-kilkanascie-osob/ar/c1-17940539> 17. <https://stp.net.pl/pliki-do-pobrania/#x3> (dostęp 31.05.2024) 18. <https://vhm-events.com/en/?view=article&id=461:general-regulations-animal-event-s-2014&catid=6> (dostęp 05.06.2024) 19. <https://www.snakesforpets.com/spider-ball-python-banned/> (dostęp 15.06.2024) 20. https://www.terraristika.de/wp-content/uploads/begleitinformation_wirbeltiere.pdf (dostęp 15.06.2024) 21. <https://zooegzotyka.pl/wp-content/uploads/2023/10/Regulamin-wystawcy-2023.pdf> (dostęp 15.06.2024) 22. **Kala B., Kepel A., Solarz W., Więckowska M.**, 2015 – Program postępowania z inwazyjnymi gatunkami żółwi na terenie Polski. Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Poznań. 23. **Kopecký O., Kalous L., Patoka J.**, 2013 – Establishment risk from pet-trade freshwater turtles in the European Union. *Knowledge and Management of Aquatic Ecosystems* (410), 02. 24. **Loeb J.**, 2018 – Reptile illness is caused by bad husbandry. *The Veterinary Record* 183(581): 10-1136. 25. **Moll J., Plenz B., Schmidt V., Kirmair R., Riedel U., Pees M.**, 2019 – Krautwald-Junghanns M. E.: Evaluation of terraristic fairs under aspects of animal welfare and species conservation. *Berliner und Münchener Tierärztliche Wochenschrift*, 132 (3/4): 94-102. 26. **Pees M., Müller K., Mathes K., Korbel R., Seybold J., Lierz M., Krautwald-Junghanns M.E.**, 2014 – Evaluierung der Haltungsbedingungen häufig gehaltener Reptilienspezies in Deutschland. *Kleintierpraxis* 59(9): 477-491. 27. Rozporządzenia Rady (WE) nr 1/2005 z dnia 22 grudnia 2004 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniające dyrektywę 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97 (Dz. U. L 3 z 5.1.2005, str. 1) 28. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 3 sierpnia 2011 r. w sprawie gatunków zwierząt niebezpiecznych dla życia i zdrowia ludzi (Dz. U. 2011 Nr 173 poz. 1037) 29. Rozporządzenie Rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi (Dz. U. L 61 z 3.3.1997, s. 1) 30. Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 20 grudnia 2004 r. w sprawie warunków hodowli i utrzymywania poszczególnych grup gatunków zwierząt w ogrodzie zoologicznym (Dz. U. 2005 nr 5 poz. 32) 31. **Tilbury C.R.**, 2014 – Overview of the systematics of the Chamaeleonidae. *The Biology of Chameleons*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 151-174. 32. Ustawa z dnia 15 stycznia 2015 r. o ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych lub edukacyjnych (Dz. U. 2015 poz. 266, tekst jednolity Dz. U. 2023, poz. 465) 33. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2004 nr 92 poz. 880, tekst jednolity Dz. U. 2023, poz. 1336 wraz z późn. zm.) 34. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. 1997 Nr 111 poz. 724, tekst jednolity Dz. U. 2023, poz. 1580) 35. **Warwick C., Steedman C., Jesso M., Grant R.**, 2024 – Reptile expos: an analysis and recommendations for control. *Frontiers in Animal Science* 5. 36. **Warwick C., Steedman C., Jessop M., Grant R.**, 2023 – Defining short-term accommodation for animals. *Animals* 13(4): 732. 37. **Warwick C.**, 2014 – The morality of the reptile “pet” trade. *Journal of Animal Ethics* 4(1): 74-94. 38. **Westeen E.P., Durso A.M., Grundler M.C., Rabosky D.L., Davis Rabosky A.R.**, 2020 – What makes a fang? Phylogenetic and ecological controls on tooth evolution in rear-fanged snakes. *BMC Evolutionary Biology* 20, 1-15. 39. **Whitehead M. L., Certsam B.**, 2018 – Factors contributing to poor welfare of pet reptiles. *Testudo* 8(5): 47-61. 40. **Whitehead M.**, 2016 – Welfare of pet reptiles: Reptile research and participating with PetSavers and the Companion Animal Welfare Council. *BSAVA Companion* 2016(1): 26-27. 41. **Williams D.L., Jackson R.**, 2016 – Availability of information on reptile health and welfare from stores selling reptiles *Open Journal of Veterinary Medicine* 6, 59-67. 42. **Zieliński D.**, 2022 – Stinky fingers: Why rodent odor should be avoided while handling *Heterodon nasicus* snakes-two case reports of bites by captive snakes with rapid recovery. *Journal of Veterinary Behavior* 57, 49-51. 43. **Zieliński, D.**, 2023 – The Effect of Enrichment on Leopard Geckos (*Eublepharis macularius*) Housed in Two Different Maintenance Systems (Rack System vs. Terrarium). *Animals* 13(6): 1-17. 44. **Zieliński D., Nawlatyna P., Wójcik Z., Sobieszek B., Słaby A., Nolewajka M., Kapustka J.**, 2024 – Assessment of Animal Welfare at an Exotic Animal Fair in Poland: A Focus on the Quality of Exhibition Containers for Reptiles and Amphibians. *Animals* 14(13): 1-17.